

Hoe actueel is het Saussurisme?

De *Cours de Linguistique générale* veertig jaar later

Het zou verkeerd zijn te denken dat de naam van Ferdinand de Saussure onbekend is onder Franse linguïsten. Toch is de Saussuriaanse theorie door de Franse filologie, die – tenminste in haar belangrijkste verhandelingen – de lijn van de historische grammatica van de negentiende eeuw volgde, grotendeels genegeerd. Een jonge linguïst uit 1935 was nog geneigd – en hierin weerspiegelde hij min of meer de opvattingen van zijn leermeesters – neer te kijken op het werk van de Geneefse en de Praagse School. Men vond dat het esoterisch karakter ervan de puur theoretische speculaties, in strijd met de vaststaande en waarneembare taalkundige feiten en met het meest elementaire, gezonde verstand, slecht verheelde.

Diezelfde linguïst stuit echter twintig jaar later op de, op zijn minst paradoxaal te noemen, situatie waarin het Saussuriaanse erfgoed in Frankrijk zich bevindt. Tenminste wanneer hij de bekentenis leest van de etnoloog die zijn leermeesters uit de tijd tussen de beide wereldoorlogen verwijt dat ze waarschijnlijk 'meer hebben nagedacht over de *Essai sur les Données immédiates de la conscience* dan over de *Cours de Linguistique générale* van Ferdinand de Saussure'¹, of wanneer hij de bewering leest van een filosoof dat 'Saussure wel eens de hoofdlijnen zou kunnen hebben aangegeven van een nieuwe filosofie van de geschiedenis'.² Wellicht zal hij zich genoodzaakt zien zijn houding ten opzichte van het Saussurisme te veranderen, gedeeltelijk dankzij het feit dat Saussure is 'herontdekt' door andere menswetenschappen dan de linguïstiek.

De huidige belangstelling van de verschillende menswetenschappen

Oorspronkelijk: 'L'actualité du Saussurisme. A l'occasion du 40. anniversaire de la publication du *Cours de linguistique générale*,' in: *Le français moderne*, nr. 3, 1956. Vertaling: Gonny Wolters.

1. Claude Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*. Parijs (Plon) 1955, p. 47 (Ned. vert. *Het trieste der tropen* [1962], Nijmegen [SUN] 1985, p. 45).

2. Maurice Merleau-Ponty, *Leçon inaugurale* aan het Collège de France, 1953, p. 45.

voor de linguïstiek maakt eens te meer duidelijk dat de Franse linguïstiek zich in een verontrustende mate afwendt van het methodologische denken. De beslotenheid van de universitaire programma's en de willekeurige scheiding van de disciplines zonderen de linguïst af in grote eenzaamheid vanaf zijn eerste diploma tot aan het eind van zijn carrière. De historicus is argwanend ten opzichte van het Saussurisme, waarvan hij in de eerste plaats slechts in naam van de synchronie, de besliste afwijzing van het object van zijn studies heeft onthouden. Deze achterdocht leidt hem ertoe zich eerder te houden aan zijn eigen methodes, waarvan hij zo nu en dan misschien de zwakheid inziet, dan dat hij èn de lessen van zijn leermeesters èn de resultaten, verkregen door de volhardende pogingen van vele generaties van onderzoekers, zal verloochenen.

Het zal dus duidelijk zijn dat het er ons hier niet om gaat een schets te geven van een nieuwe apologie, maar om de doeltreffendheid aan te tonen van de Saussuriaanse methode, die de grenzen van de linguïstiek overschrijdt en tegenwoordig wordt gebruikt voor de algemene epistemologie van de menswetenschappen. Bij de beschrijving van enkele algemene Saussuriaanse thema's zouden niet de twistpunten binnen de linguïstiek moeten worden benadrukt maar zou veel meer de heuristische waarde van de linguïstiek in het algemeen duidelijk moeten worden gemaakt. Van buitenaf gezien lijkt de tegenstelling tussen de twee verschillende linguïstische benaderingen, de statische en de historische, een voorbeeld te zijn van een meer algemene malaise waaraan de menswetenschappen lijden en die ze zullen moeten overwinnen. En waarom zou de linguïstiek niet, eens te meer, het geprivilegieerde domein van deze overwinning kunnen zijn?

De originaliteit van Ferdinand de Saussure berust ons inziens op de transformatie van een wereldbeeld volgens een geheel eigen opvatting – die eruit bestaat de wereld te zien als een uitgebreid netwerk van relaties, als een bouwwerk van vormen geladen met *zín* (sens), van vormen die op zichzelf hun eigen *betekenis* (signification) dragen – tot een kennistheorie en een linguïstische methodologie.³ Want Saussure stelde zich niet tevreden met een louter beschrijvende fenomenologie, of, zoals Louis Hjelmslev het noemt, met de '*zuivere beschrijving*, die dichter bij het gebied van de poëzie dan bij dat van de exacte wetenschap ligt'⁴ – en die wij maar al te goed kennen via de steeds meer

3. De beperkingen van dit artikel sluiten iedere neiging uit om Saussure in de meest algemene kaders van de epistemologie van zijn tijd te plaatsen of om te proberen de originaliteit van zijn denkwijze in vergelijking met bijv. de fenomenologie van Husserl of met de Gestalt-theorie vast te stellen.

4. Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*. Bloomington (Indiana

voorkomende 'fenomenologische beschrijvingen'. Saussure heeft daartegen de epistemologische waarde van zijn postulaat weten te toetsen door het toe te passen op een specifieke menswetenschap: de linguïstiek. Met het taalkundige begrip *signifiant*, dat onlosmakelijk verbonden is met de *signifié* (die slechts door middel van de *signifiant* tot uitdrukking kan worden gebracht), en met het begrip *langue*, dat tweezijdig verschijnsel, geconcipieerd als 'een vorm en niet als substantie',⁵ wordt de weg naar de andere menswetenschappen voor de linguïstiek geopend. Via deze begrippen vindt ook de methodologische extrapolatie van het Saussurisme plaats en doet het Saussuriaanse postulaat van een gestructureerde, in zijn betekenissen vatbare, wereld zich gelden.

Dat de theorie van Saussure weinig weerklank heeft gevonden in Frankrijk is voornamelijk te wijten aan het ontbreken van een taalpsychologie die haar zou hebben kunnen ondersteunen en bevorderen door de antinomie tussen het denken en de taal te overschrijden. Misschien komt het echter nog meer door de hardnekkigheid van de traditionele psychologie om koste wat het kost de linguïstische fenomenen te interpreteren binnen het raamwerk van wederzijdse verbanden tussen twee 'substanties': het denken en de taal (langage). Het ontbreken van een taalpsychologie verklaart niet alleen de gedeeltelijke mislukking van de Geneefse School, die bij haar toepassingen van de theorie van Saussure voortdurend tot een 'psychologistische' interpretatie komt, maar ook het, misschien wat te strakke, formalisme van de Praagse School. Door diezelfde onverenigbaarheid van psychologische vooronderstellingen is iedere poging tot vernieuwing bij voorbaat gedoemd te mislukken, tenminste zolang men zich tevreden stelt met het eclectisch naast elkaar plaatsen van het Saussurisme en de op het psychologisme of het behaviourisme gebaseerde linguïstiek.⁶ In dit opzicht zal de Saussuriaanse linguïstiek de pogingen van Merleau-Ponty toejuchten om een taalpsychologie te ontwikkelen waarin de dichotomie tussen het denken en de taal plaats maakt voor een taalopvatting die ervan uitgaat dat zin (sens) immanent is aan de linguïstische vorm. Deze taalpsychologie kan, gezien de geheel persoonlijke stijl van de auteur en de vele convergerende ideeën, in velerlei opzichten beschouwd worden als de natuurlijke voortzetting van het Saussuriaanse denken.⁷

University Publications) 1953, p. 4.

5. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* (1916), Parijs (Payot) 1949, p. 157.

6. We denken in het bijzonder aan de overigens zeer verdienstelijke werken van van Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics* (Glasgow 1951) en *Précis de sémantique française* (Bern 1953).

Nog belangrijker zal de uitbreiding van de Saussuriaanse theorie naar de sociologie zijn. Deze uitbreiding is voornamelijk te danken aan Claude Lévi-Strauss. We denken hier aan de overtuigende studie van W. Doroszewski, die de Saussuriaanse theorie tracht uit te leggen als een bijzondere toepassing van de postulaten van de Franse sociologische school op de linguïstiek.⁸ Al lijkt het Saussuriaanse begrip *langue* in sommige opzichten te zijn gebaseerd op het 'collectieve bewustzijn' van Durkheim, toch overschrijdt het dat. De *langue* doet geen beroep op de fundamentele categorieën van de geest en baseert zich, bij verdere analyse, niet op het traditionele, willekeurige, onderscheid tussen het logische en het prelogische denken, tussen het bewuste en het onbewuste. Door middel van de *signifiant global* wordt het mogelijk het hele sociale gebied te bestrijken en het vervolgens te bestuderen als een gesloten homogeen systeem.

Ondanks de terughoudendheid van sommige Franse sociologen, moet het geheel gerechtvaardigde streven van Claude Lévi-Strauss om zich de geestelijke erfgenaam van de denkbelden van Mauss en Durkheim te noemen, gezocht worden in de interpretatie van die dialectische ontwikkeling in de Franse sociologie die in één van haar disciplines verder gaat dan haar eigen vakgebied om zichzelf, vanuit nieuwe ontdekkingen, te kunnen verbeteren.⁹ In zijn *Tristes Tropiques* vertelt Lévi-Strauss ons, zich beroepend op Freud en op Saussure, dat er boven het rationele een belangrijkere en waardevollere categorie bestaat, namelijk die van de *signifiant*, die 'de hoogste zijnsvorm van het rationele' is.¹⁰ Deze bekentenis over een bewustwording van de nieuwe mogelijkheden van de sociologische exploratie is verhelderend voor de diepe betekenis van het werk dat hij aan het opbouwen is.

Het bekende Saussuriaanse onderscheid tussen *langue* en *parole* krijgt een duidelijke epistemologische waarde. Het gaat ervan uit dat de *parole*, die zich oneindig in de tijd uitstrekt, overeenstemt met een voorafgaand linguïstisch systeem dat noodzakelijk is voor communicatie. In meer algemene termen is dit geformuleerd door Hjelmslev, die begint met te stellen dat elk *proces* een *systeem* vooronderstelt.¹¹

7. Zie: M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*. Parijs (NRF) 1945, en vooral het hoofdstuk 'Le corps comme expression et la parole', pp. 203-232.

8. Witold Doroszewski, 'Durkheim et F. de Saussure', in: *Psychologie du Langage*. Parijs 1933.

9. Zie Lévi-Strauss' inleiding op het werk van Marcel Mauss, *Sociologie et Anthropologie*. Parijs (PUF) 1950, en het voorwoord van George Gurvitch aldaar, die opmerkt dat de inleiding van Lévi-Strauss een 'zeer persoonlijke interpretatie' is van het werk van Marcel Mauss (p. 8).

10. Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, a.w., p. 47 (Ned. vert. p. 45).

11. Hjelmslev, *Prolegomena*, a.w., p. 5.

Meer nog dan de linguïst, die wordt overrompeld door de oneindige hoeveelheid taaluitingen en, in plaats van een syntaxis, slechts een stijlonderzoek van syntactische waarden weet uit te voeren, wordt de socioloog ontmoedigd door de grote verscheidenheid aan invalshoeken en door het enorme aantal sociale verbanden. Hij wordt gedwongen zijn gezichtsveld te beperken en zich te richten op studies op micro-sociologisch niveau. De toepassing van het Saussuriaanse postulaat¹² maakt het echter mogelijk op doelmatige wijze het 'proces' van de communicatie van vrouwen tegenover dat van de verwantschapsstructuren te stellen, de uitwisseling van goederen en diensten tegenover de economische structuren. Of, in algemene termen: onderscheid tussen de sociale verbanden, die het onderwerp vormen van de sociale psychologie, en de sociale structuur, die het onderwerp is van de sociologie. Of, om de, door Merleau-Ponty geprefereerde, marxistische terminologie te gebruiken – en zo een mogelijke opening van de sociologie naar de geschiedenis te creëren – het onderscheid tussen het produktievermogen en het produktieproces.¹³ Aanvankelijk heeft de homogeniteit van de linguïstische *signifiant* ongetwijfeld een gunstig effect gehad op het onderzoek van de Praagse en Kopenhaagse linguïsten, wier theoretische inspanningen, opmerkelijk vanwege de bereikte resultaten op het gebied van de formalisering, het enige zijn dat de huidige opleving van het Saussurisme en zijn methodologisch verbreiding kan verklaren.

Het belang van de taak die Lévi-Strauss en Merleau-Ponty parallel aan elkaar op zich nemen, ontgaat niemand. Het gaat er met name om, uitgaande van het Saussuriaanse postulaat, nogmaals de autonomie en de realiteit van de sociale dimensie, het sociale object, te benadrukken, en dit door het postulaat toe te passen op zowel de 'gedachte orde' (*l'ordre pensé*) als op de 'beleefde orde' (*l'ordre vécu*). Ondanks de verschillen in terminologie – Lévi-Strauss spreekt van *inconscient collectif* (het collectief onbewuste),¹⁴ waar Merleau-Ponty de voorkeur geeft aan de autonome *espace social* (de sociale ruimte)¹⁵ – en ondanks de uiteenlopende metafysische vooronderstellingen, wordt toch de *sociale werkelijkheid* zichtbaar. Deze is – net als het stukje was van Descartes – begrijpbaar dankzij het doorzichtige netwerk van verbanden, en ze is volledig omdat ze, op verschillende structurele niveaus, tegelijkertijd

12. C. Lévi-Strauss, 'Structure sociale', in: *Bulletin de Psychologie*, deel VII, mei 1953, p. 339 en p. 370.

13. Merleau-Ponty, *Leçon inaugurale*, a.w., p. 45.

14. Lévi-Strauss, 'Introduction' bij Mauss, a.w., pp. xxx-xxxii.

15. Merleau-Ponty, *Leçon inaugurale*, a.w., p. 46.

het kapitalistische systeem omvat, zoals dat beschreven is door Karl Marx, en het linguïstische systeem van Ferdinand de Saussure.¹⁶

Met de drie verschillende niveaus van communicatie, geformuleerd door Lévi-Strauss, namelijk communicatie van vrouwen, van goederen en diensten en van informatie, corresponderen drie structuur-types: verwantschapsstructuren, economische structuren en linguïstische structuren.¹⁷ De taal (*langue*), aldus in een globale sociale context geplaatst, kan op twee manieren worden opgevat: oftewel als een – weliswaar tamelijk complex, maar betrekkelijk gesloten – systeem van fonologische en morfologisch syntactische relaties, dat de communicatie onderspant,¹⁸ oftewel, in de ruime betekenis van het woord, als een soort verdichting van het geheel van door mensen uitgewisselde boodschappen. De linguïstische *signifiant* beslaat dan een veelomvattende *signifié*, waarvan de uitgebreidheid min of meer overeenkomt met het begrip cultuur. Het lijkt ons duidelijk dat men de twee linguïstische velden niet op basis van een natuurlijk onderscheid kan afbakenen. De categorie van het geslacht bevindt zich bijvoorbeeld op hetzelfde niveau als de ‘categorie’ van het kleurenspectrum, de eerste is even ‘gesemantiseerd’ als de tweede.

Er is in principe dus niets op tegen, de structuralistische methoden ook te gebruiken bij de beschrijving van de uitgebreide symbolische velden van culturele en sociale symboliek, die de linguïstische *signifiant* omvat en die door hem waarneembaar worden gemaakt. De sceptische, zo niet wantrouwende, houding die fonologen en syntactici hebben ten opzichte van een dergelijke onderneming, zoals de lexicologie zich die voorstelt, wordt gerechtvaardigd door hun wens de autonomie van hun discipline te handhaven. Historici en etnologen daarentegen, doen wel degelijk een beroep op de linguïstiek en haar methoden,¹⁹ terwijl deze hun bij de huidige stand van het onderzoek

16. Vgl. het belang dat G. Lukács hecht aan de categorie van de *totaliteit*: ‘Die Herrschaft der Kategorie der Totalität ist der Träger des revolutionären Prinzips in der Wissenschaft’, in: *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Berlijn 1923, p. 39.

17. Lévi-Strauss, ‘Structure sociale’, a.w., pp. 370–371.

18. Zo vat bijv. Knud Togeby de taal op in zijn *Structure immanente de la langue française*. Kopenhagen 1951.

19. Vgl. de opmerkelijke lexicologische analyses van de fundamentele begrippen van het feodale systeem in de twee delen van *La société féodale*, die Marc Bloch op methodologisch niveau rechtvaardigt in zijn *Apologie pour l'Histoire*. Parijs (A. Colin) 1949, p. 89 (Ned. vert. *Pleidooi voor de geschiedenis of Geschiedenis als ambacht*. Nijmegen [SUN] 1989, p. 162). Hij prijst er de ‘historische semantiek’, waarvan vroegere historici als Fustel de Coulanges ‘fraaie voorbeelden’ hebben gegeven. Vgl. ook het gebruik door Lucien Febvre van lexic-

weinig anders te bieden heeft dan een hoeveelheid versnipperde feiten en een onbevredigende semantiek. Het is duidelijk dat een solide methodologie op dit gebied goed van pas zou komen. Historici van nu, zoals Marc Bloch of Charles Morazé, die pleiten voor een nauwer contact tussen geschiedenis en linguïstiek, zijn zich daar terdege van bewust.²⁰ Tegenover een sociale psychologie van houdingen en de gedragingen waarvan de toepassing op historisch onderzoek erg moeilijk blijkt te zijn stellen zij andere methoden voor.²¹ Deze zijn zeer bruikbaar voor het beschrijven van structuren, het opstellen van 'modellen' van de collectieve mentaliteit, gevoeligheid of morele waarden. Hiermee openen ze een weg voor een sociale en historische lexicologie – die wordt opgevat als een methodologie en niet als een autonome discipline, en die, ondanks de pogingen van J. Trier²² en, recenter, die van G. Matoré,²³ nog steeds in de kinderschoenen staat – welke heel goed de gidsfunctie zou kunnen vervullen die momenteel wordt toegekend aan randdisciplines van verschillende wetenschappen.

Ofschoon men stelt dat de linguïstische *signifiant* een functionele eenheid vormt, kan de grote verscheidenheid die hem kenmerkt niet onopgemerkt blijven. Sommige verzamelingen waaruit de *signifiant* is opgebouwd lijken gestructureerder en homogener te zijn dan andere. Dat komt niet alleen omdat ze, op het niveau van de 'beleefde orde' (*ordre vécu*), gebaseerd zijn op duidelijk afgebakende sociale groepen of op duidelijk omschreven sociale functies, maar vooral omdat uit deze

le gegevens voor de beschrijving van de zestiende-eeuwse mentaliteit in *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle* of de boeiende passage over lexicologische analyse van Maurice Leenhardt in *Do Kamo*. Parijs (NRF) 1947.

20. 'Hoe kan het in hemelsnaam bestaan dat mensen die hun onderzoeksobject de helft van de tijd slechts via woorden kunnen bereiken, niets afweten van de fundamentele inzichten van de taalwetenschap?' Bloch, *Apologie pour l'Histoire*, p. 28 (Ned. vert. p. 86). Charles Morazé van zijn kant stelt in *Essai sur la Civilisation d'Occident*. Parijs 1949-1950, p. 207, dat de sociale gedragingen niet gekend kunnen worden zolang men vasthoudt 'aan de traditionele studie van de ethiek, die de studie van ideeën is', en volgens hem kan 'nauwkeuriger onderzoek van de talen en van de geschiedenis vanuit moreel oogpunt de noodzakelijke grondslagen [leveren] die nog ontbreken'. Door het optimisme van deze beweringen wordt eerder de nadruk gelegd op de methodologische gebreken van de historische wetenschap dan op de problemen binnen de linguïstiek.

21. Vgl. bijv. de methodologische verwarring die de overigens interessante studie van M. Halkin kenmerkt, 'Pour une histoire de l'honneur', in: *Annales*, okt.-dec. 1949, nr. 4, pp. 433 e.v.

22. Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Heidelberg 1931.

23. G. Matoré, *La méthode en Lexicologie*. Parijs (Didier) 1953.

gestructureerde gehelen een globale en autonome betekenis te voorschijn lijkt te komen. We denken met name aan de mythologische, religieuze systemen, of aan dat modernere produkt van de verbeelding: de literatuur. Het lijkt erop dat de *taal* (langue) in dat geval, hoewel ze ten opzichte van die groepen met een autonome betekenis blijft wat ze is, namelijk een systeem van tekens, tegelijkertijd als instrument gebruikt wordt en ertoe dient indirecte 'gedachte ordes' (*ordres des pensées*), oftewel *meta-talen*, te construeren. Net zoals de taal om haar eigen tekensystemen te vormen, fonologische structuren gebruikt die theoretisch, zo niet feitelijk, aan haar voorafgaan, maken ook meta-talen gebruik van linguïstische tekens om autonome vormen te ontwikkelen. Zo is het volgens het geslaagde voorstel van Hjelmslev toegestaan om, uitgaande van een duidelijk gestructureerd geheel van betekenen-de gehelen – literatuur, volkstaal, mythologie – een semiologisch systeem te construeren, waarvan de structuren, die men door middel van analyses heeft blootgelegd, een autonome globale betekenis zouden bevatten.²⁴ Door dit postulaat toe te passen op de beschrijving van de literaire meta-taal, waarvan de verdienste toekomt aan Roland Barthes, kan men de strekking ervan duidelijker naar voren brengen.²⁵

Omdat vele anderen voor ons dat al hebben gedaan, is het niet nodig hier stil te blijven staan bij het feit dat de in de negentiende eeuw ontwikkelde literatuurgeschiedenis afbreuk doet aan de literatuur door haar, met behulp van psychologische en sociologische causaliteiten, te reduceren tot een 'geschiedenis van de ideeën' of tot een psychologie van de scheppende verbeelding. Het gevolg hiervan is dat de rol van een goedbedoelende literatuurdocent tegenwoordig is teruggebracht tot die van docent 'lectuur', die het als zijn taak ziet literatuur te verklaren aan de hand van alles wat zij niet is. De samenstelling van uitgebreide registers met stijlfiguren en stilistische procédés (zoals de twee laatste delen van de *Histoire de la Langue Française* van Charles Bruneau) is de bekroning van de inspanningen van linguïsten, aan wie men, niet zozeer om wetenschappelijke dan wel om redenen van institutionele aard, had gevraagd hun eigen versie van het fenomeen literatuur te geven. Dergelijk onderzoek wordt bijna geheel gewijd aan het bestuderen 'van de taal en de stijl' van individuele schrijvers. Maar doordat deze grootheden naast elkaar worden geplaatst, komt het empirische begrip 'tijdgebonden stijl' naar voren, en wordt door de uniformiteit van de gebruikte methoden impliciet gesteld dat er één enkel, homogeen niveau bestaat waarop de literaire werken worden

24. Hjelmslev, *Prolegomena*, a.w., pp. 73 e.v.

25. Roland Barthes, *Le degré zéro de l'écriture*. Parijs (Du Seuil) 1953.

gevormd en de literaire gebeurtenissen zich afspelen. De lijst van literaire vormen, die indien ze compleet zou zijn, de *signifiant* van een literaire meta-taal zou kunnen vormen, blijft echter onbruikbaar zolang men niet tevens het bestaan van een globale *signifié* bevestigt, die parallel en immanent aan de *signifiant*, iets zegt over de keuze van de gehanteerde vormen en over hun sociale bestemming die zowel het esthetische als het ethische aspect van een gegeven literaire taal (language) omvat. De originaliteit van Barthes bestaat enerzijds juist in het aantonen van de autonomie van de literaire taal, waarvan de tekens niet tot enkelvoudige linguïstische tekens zijn te herleiden, anderzijds in het blootleggen van de globale betekenis van de literaire vormen van een bepaalde periode. De *écriture* – dat is de term waarmee Barthes het geheel van literaire tekens aanduidt – heeft, onafhankelijk van de inhoud die men met behulp van de tekst wil overbrengen, tot functie een ‘hogere werkelijkheid van de taal te geven, die tegelijkertijd wordt gevormd door de Geschiedenis en door het standpunt dat men inneemt’.²⁶ Dit begrip *écriture*, dat men in de literatuurkritiek al gebruikt, lijkt een vernieuwing van de literatuurmethoden, en misschien zelfs een nieuwe opvatting over de geschiedenis als ‘geschiedenis van het Schrijven’, aan te kondigen.²⁷ Al lijken de postulaten van een nieuwe literatuurwetenschap dus opgesteld en al wordt de toepassing van het structuralisme op het onderzoek van de etnologen en van de godsdiensthistorici in principe door niets in de weg gestaan,²⁸ toch moet men niet vergeten dat de verbale taal (langage articulé) lang niet alle boodschappen of alle tekens uitput. De taal (langue) heeft niet dezelfde reikwijdte als de cultuur: zo raken plastische vormen of muzikale structuren, op dezelfde wijze en met dezelfde rijkdom aan betekenissen, uitgebreide terreinen van de sociale ruimte. De methodologische resultaten van de school van Focillon en de vele interessante inzichten die het werk van Malraux bevat, zouden vergeleken moeten worden met de belangrijkste verworvenheden van de structurele linguïstiek, evenals de uitbreiding van het Saussurisme naar de muziekwetenschap – waar de opvatting van muziek als een taal vanzelfsprekend lijkt te zijn.²⁹

26. Ibidem, p. 7.

27. Vgl. Roger Caillois, die in zijn *Poétique de Saint-John Perse* (Parijs [NRF] 1954) veelvuldig het begrip *écriture* hanteert, zij het in een iets andere betekenis dan Barthes.

28. Men hoeft hierbij slechts te denken aan de degelijke structuur die de zo uitgebreide beschrijving van de kosmogonie van de Dogons zou hebben gekregen onder de pen van een structuralist als Marcel Griaule, *Dieu d'eau*. Parijs (Chêne) 1948.

29. Zo hanteert Boris de Schloezer in zijn *Introduction à J.-S. Bach*. Parijs (NRF)

Deze vergelijking zou, behalve een beter begrip van de problematiek van elk afzonderlijk terrein, ongetwijfeld ook een algemene semiologie opleveren zoals Saussure zich die had voorgesteld.³⁰

Was het de overleving van de romantische mythe van het genie of waren het overblijfselen van een ouderwetse en anti-wetenschappelijke houding? Hoe dan ook, deze aangrenzende gebieden beriepen zich zowel op de wetenschap als op de esthetica en ze hebben in de loop van de negentiende eeuw als 'geschiedenissen' vorm aangenomen (literatuurgeschiedenis, kunstgeschiedenis, muziekgeschiedenis enzovoort). De integratie van deze aangrenzende gebieden in de menswetenschappen is helaas bemoeilijkt door de instelling van sommige kringen, die bestaat uit een min of meer bewuste minachting voor de sociale kant van de problemen: gemiddeld gedrag of collectieve structuren, ten behoeve van het individuele, het afwijkende, het scheppende. Als Merleau-Ponty, wiens bijdrage op psychologisch en sociologisch gebied we hierboven al hebben vastgesteld, in navolging van Saussure onderscheid maakt tussen *la parole parlée* (het gesproken woord) en *la parole parlante* (het sprekende woord), lijkt het hem eigenlijk vooral om dit laatste te gaan.³¹ Het taalgebruik van een filosoof is niet onschuldiger dan dat van iemand anders, en bij Merleau-Ponty is duidelijk een pejoratieve, Bergsoniaanse ondertoon te ontdekken ten aanzien van alles wat te maken heeft met het institutionele.

Hetzelfde geldt voor het begrip *écriture*, dat nauwelijks toegepast werd op de literaire vormen van de klassieke periode. Het wordt overgeleverd aan de grillen van het bewuste engagement, waarbij het bewuste of onbewuste aspect van het verschijnsel echter, vergeleken met de Saussuriaanse categorie van de *signifiant*, van ondergeschikt belang lijkt te zijn.³² Aan de andere kant kan de definitie van de *écriture* alleen gevonden worden als men haar tegenover het tegenstrijdige begrip *stijl* plaatst,³³ dat op het vlak van de linguïstiek de uitdrukking is van de existentiële thematiek van de schrijver. Barthes geeft met behulp van dit begrip de uniciteit van het individuele werk aan. Dat geldt ook voor Boris de Schloezer, wiens semiologische theorie over muziek ten

1947, op geslaagde wijze de Saussuriaanse begrippen: 'In de muziek is de *signifié* immanent aanwezig in de *signifiant*, de inhoud in de vorm, zozeer dat, strikt genomen, de muziek niet een betekenis heeft maar *is*' (p. 24).

30. Saussure, a.w., pp. 32-35.

31. Merleau-Ponty, *Phénoménologie*, a.w. (noot 7), p. 229.

32. Barthes, *Le degré*, a.w., pp. 86-87.

33. Een dergelijke opvatting over stijl wordt deskundig geïllustreerd door Roland Barthes, *Michelet par lui-même*. Parijs (Seuil) 1954, en Jean-Pierre Richard, *Poésie et Profondeur*. Parijs (Seuil) 1955.

doel heeft een analyse van een specifiek muzikaal werk te geven,³⁴ en voor Ch. Lalo, wiens 'structurele' esthetica het kunstwerk in het algemeen tracht te beschrijven.³⁵

We zouden het jammer vinden als onze bedoelingen verkeerd werden begrepen: een dergelijke definitie van het individuele werk is nuttig, zelfs noodzakelijk. Het zal een grote stap vooruit betekenen wanneer men een linguïstische, ja zelfs semiologische beschrijving kan ondernemen, zonder dat men een beroep hoeft te doen op min of meer onzekere esthetische of psychologische categorieën.

Toch lijken dergelijke pogingen, die weliswaar theoretisch waardevol zijn, altijd een beetje voorbarig als men denkt aan hun praktische toepassingen en vooral aan de toetsing van de resultaten: in plaats van het beschrijven van historische geschriften te bevorderen, wordt verondersteld dat dit werk al gedaan is. Linguïsten, die gewend zijn aan de bescheidenheid van hun onderzoek, aan de traagheid waarmee de resultaten van het werk uiteindelijk worden geregistreerd, zullen deze opmerking, die eerder wijst op een instelling dan op een principieel bezwaar, gemakkelijk begrijpen.

De opsomming van Saussuriaanse dichotomieën – *signifiant* en *signifié*, *langue* en *parole* – waarvan de verschillende toepassingen het onderwerp van deze studie vormen, zou niet volledig zijn als we niet de dichotomie tussen synchroon en diachroon onderzoek zouden vermelden. Hoewel deze gemakkelijk toepasbaar lijkt, stuit ze bij taalhistorici op heftige weerstand omdat ze zo dogmatisch is opgesteld dat ze hen niet rekent tot de groep voor wie de andere Saussuriaanse formuleringen gelden. Dat een onvoorwaardelijke stellingname ten aanzien van de structurele eenheid van het taalkundig voorwerp in het begin noodzakelijk was, dat zonder deze bewering geen enkele Saussuriaanse linguïstiek mogelijk was geweest, lijkt ons overduidelijk. Als vervolgens de Deense taalkunde in haar latere ontwikkelingen het idee van de *panchronie* – dat wil zeggen het algemene overzicht van alle mogelijke linguïstische structuren – aanvaardt, is dat eveneens te verklaren door de duidelijke methodologische voordelen die een dergelijk concept biedt aan linguïsten die zich bezighouden met talen 'zonder geschiedenis' of talen die zich slecht lenen voor het vaststellen van verwantschappen door middel van de historische methoden. Een nieuwe, tijden ruimteloze, vergelijkende taalwetenschap wordt aldus gerechtvaard-

34. De titel van het eerder genoemde werk van De Schloezer geeft al duidelijk aan wat de bedoelingen van de schrijver zijn.

35. Zie Ch. Lalo, 'L'analyse esthétique d'une oeuvre d'art', in: *Journal de Psychologie*, nr. 3, juli-september 1946, p. 257.

digd.³⁶ De structurele linguïstiek weigert te erkennen dat de historische ontwikkeling van een gegeven taal op een andere manier kan worden vastgesteld dan door de vergelijking van twee achtereenvolgende taaltoestanden. De definitie van *taaltoestand*³⁷ roept echter dezelfde problemen op en bevat de tegenstrijdigheden die inherent zijn aan de tegenstelling tussen diachroon en synchroon. Daarom zal men begrijpen dat de historische linguïsten zich aan hun eigen methoden willen houden in plaats van afstand te doen van het historische element, hetgeen vooral onbegrijpelijk is als het gaat om een linguïstiek die pretendeert wetenschappelijk te zijn.

Maar als er een verzoening tussen de – structurele en historische – linguïsten mogelijk is, dan zal die tot stand komen binnen het onderzoek naar de historische dimensie binnen de linguïstiek. Sterker nog, sommige pogingen, bepaald methodologisch onderzoek, geven al de richting en de grote lijnen aan van een nieuwe extrapolatie van het Saussurisme, die overigens geenszins verraad aan het Saussuriaanse denken betekent. Want al baseert het levende taalgebruik (*parole*) zich in haar uitingen op de reeds gevestigde taal, ze is tevens de bron van elke vernieuwing, van elke historische ontwikkeling. Op dit dialectisch touwtrekken tussen *parole* en *langue*, op deze linguïstische *praxis* – waarvan de articulaties en het mechanisme nog nader dienen te worden gepreciseerd – zijn de feitelijke linguïstische veranderingen en de oorsprong van nieuwe taalstructuren gebaseerd.³⁸ Aan de andere kant be-

36. Vgl. Viggo Brondal, *Essais de Linguistique générale*. Kopenhagen 1943, p. 96, en voor de specifieke toepassing van dat begrip in de etnologie Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*, a.w., p. 183 (Ned. vert. p. 166): 'de gebruiken van een volk worden altijd gekenmerkt door een bepaalde stijl; ze vormen systemen. Ik ben ervan overtuigd dat die systemen niet in een onbeperkt aantal aanwezig zijn en dat zowel de gemeenschappen als de individuen (...) nooit onbeperkt scheppen, maar zich beperken tot het kiezen van bepaalde combinaties binnen een ideaal repertoire dat gereconstrueerd zou kunnen worden.' Het blijft echter nog maar de vraag of het begrip *répertoire idéal* verenigbaar is met de opvatting van de geschiedenis als scheppend proces.

37. Vgl. R.-L. Wagner, *Grammaire et Philologie*. Fasc. 1, *Les Cours de Sorbonne*. Parijs 1953, hfdst. IV, 'La linguistique statique. Les descriptions d'états de langue'.

38. Zie voor het marxistische concept *praxis*, dat veel overeenkomst vertoont met het Saussuriaanse begrip *espace social*: Merleau-Ponty, *Leçon*, a.w., pp. 43 e.v. Lévi-Strauss van zijn kant benadrukt in 'Structure sociale', a.w., p. 381, na gewezen te hebben op 'de noodzaak nieuwe elementen toe te voegen aan het theoretische model, waarmee de diachrone veranderingen van de structuur kunnen worden weergegeven', nog eens dat de 'relatie tussen de terminologie (dat wil zeggen de statische beschrijving van de familiestructuur) en het gedrag van dialectische aard is'.

gint men sinds de studie van Jacobson³⁹ te begrijpen hoe de linguïstische structuur in haar historische ontwikkeling begrepen kan worden: men hoeft alleen maar de al te mechanische opvatting over de linguïstische vorm te versoepelen en in plaats van het postulaat van het structurele evenwicht het buigzamere begrip 'tendens tot evenwichtigheid' (*tendance à l'équilibre*)⁴⁰ in te voeren, of laten we liever zeggen dat van de 'tendens tot onevenwichtigheid' (*tendance au déséquilibre*), want een historische ontwikkeling bestaat altijd uit het scheppen van nieuwe dysfunctionele structuren.

De wederzijdse beïnvloeding tussen de structurele en de historische methoden is overigens verder gegaan dan men in het algemeen denkt. 'Historische' linguïsten zoals Benveniste en Wartburg, lijken in sommige van hun analyses vaak, meer dan een verstokte 'synchronist' als bijvoorbeeld Vendryès, zo niet de geest dan toch in ieder geval de letter van Saussure te volgen. Verdergaand methodologisch onderzoek, dat in een algemener epistemologisch kader wordt uitgevoerd, vergt samenwerking tussen de beide linguïstische families. De structurele linguïstiek zou als uitgangspunt moeten hebben dat inzicht in de historische ontwikkeling van de taal noodzakelijk is. Historische linguïsten zouden hun koppige houding moeten laten varen en moeten erkennen hoe nuttig het methodologische, door het structuralisme aangereikte hulpmiddel is. Hieruit zou een verrijkte linguïstiek kunnen ontstaan, die tegelijkertijd structureel en historisch is en zo haar positie in de voorhoede van de menswetenschappen zou weten te bevestigen.

39. N.S. Troubetzkoy, 'Principes de Phonologie historique', supplement op *Principes de Phonologie* (Franse vertaling van J. Cantineau). Parijs (Klincksieck) 1948, pp. 315-336.

40. In de inleiding van A. G. Haudricour en A. G. Juillard, *Essai pour une histoire structurale de phonétisme français*. Parijs (Klincksieck) 1949, treft men een historisch overzicht aan van de pogingen van de Praagse functionaristen om het structuralisme toe te laten tot de historische benadering. Zie voor de '*tendance à l'équilibre*', pp. 5 e.v.